

Житомирська політехніка	МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМІРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА» Система управління якістю відповідно ДСТУ ISO 9001:2015	Ф-19.10- 05.01/242.00.1/М/ОК7 -2022
	Екземпляр № 1	Арх 14 / 1

ЗАТВЕРДЖЕНО

Вченою радою факультету
бізнесу та сфери обслуговування
30 серпня 2022 р., протокол № 7
Голова Вченої ради
Галина ТАРАСЮК

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «ЕКСКУРСЛОГІЯ»

для здобувачів вищої освіти освітнього ступеня «магістр»
спеціальності 242 «Туризм»
освітньо-професійна програма «Туризмознавство»
факультет бізнесу та сфери обслуговування
кафедра туризму та готельно-ресторанної справи

Схвалено на засіданні кафедри
туризму та готельно-ресторанної
справи
29 серпня 2022 р., протокол № 5
Т.о. завідувач кафедри
Галина ТАРАСЮК

Гарант освітньо-професійної
програми
Оксана ОЛІЙНИК

Розробник: к.е.н., доцент кафедри туризму та готельно-ресторанної справи,
Ольга МІЛІНЧУК
к.е.н., доцент кафедри туризму та готельно-ресторанної справи,
Анна ІВАЩЕНКО

Житомир
2022–2023 н.р.

Житомирська політехніка	МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА» Система управління якістю відповідає ДСТУ 180 9001:2015	Ф-19.10- 05.01/242.00.1/М/ОК.7- 2022
	Екземпляр № 1	Арк 20 / 2

1. Опис навчальної дисципліни

Найменування показників	Галузь знань, спеціальність, освітній ступінь	Характеристика навчальної дисципліни	
		денна форма навчання	заочна форма навчання
Кількість кредитів - 5	Галузь знань: 24 «Сфера обслуговування»	Нормативна	
Модулів - 1	Спеціальність: 242 «Туризм»	Рік підготовки:	
Змістових модулів - 2		1-й	
Загальна кількість годин - 150		Семестр	
		1-й	–
Тижневих годин для денної форми навчання: аудиторних - 3 самостійної роботи студента - 6,4	Освітній ступінь «магістр»	16 год.	год.
		Практичні	
		32 год.	год.
		Лабораторні	
		год.	год.
		Самостійна робота	
		102 год.	год.
Вид контролю: Екзамен			

Співвідношення кількості годин аудиторних занять до самостійної та індивідуальної роботи становить:

для денної форми навчання - 32 % аудиторних занять, 68 % самостійної та індивідуальної роботи.

Житомирська політехніка	МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА» Система управління якістю відповідає ДСТУ 180 9001:2015	Ф-19.10- 05.01/242.00.1/М/ОК.7- 2022
	Екземпляр № 1	Арк 20 / 3

2. Мета та завдання навчальної дисципліни

Метою навчальної дисципліни «Екскурсологія» є формування спеціальних знань, вмінь і навичок студентів в сфері педагогіки, психології, методики та логіки екскурсійного процесу як елементів професійної майстерності екскурсовода.

Основними завданнями вивчення дисципліни «Екскурсологія» є теоретична та практична підготовка студентів професійного спрямування «Туризм» з питань методології та методики екскурсійної справи; педагогічної техніки екскурсійної роботи; психології екскурсійної діяльності; формування організаторських, комунікативних та аналітичних здібностей екскурсовода.

Згідно із завданнями курсу студенти повинні знати дидактичні та методологічні принципи організації екскурсійного процесу; механізми сприйняття екскурсійної інформації; способи привертання, концентрації та переведення уваги екскурсантів; логічні вимоги до подання екскурсійного матеріалу; вміти застосовувати словесні, наочні та практичні методи в роботі з екскурсантами; використовувати невербальні засоби впливу в екскурсіях; організовувати післяекскурсійну роботу. Важливими є вміння проектувати процес обслуговування туристів за окремими етапами надання послуг, використовуючи існуючі технології; розробляти різні види екскурсій на підставі знань ресурсів рекреаційного комплексу, культури, релігії рекреанта, тощо.

Зміст навчальної дисципліни направлений на формування наступних загальних та фахових **компетентностей**, визначених стандартом вищої освіти зі спеціальності 242 «Туризм»:

ЗК 3. Здатність спілкуватися іноземною мовою.

ЗК 6. Здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу.

СК 1. Здатність застосовувати у професійній діяльності категорійно-термінологічний апарат, концепції, методи та інструментарій системи наук, що формують науковий базис туризму та рекреації.

СК2. Здатність планувати і виконувати наукові та/або прикладні дослідження у сфері туризму та рекреації.

СК 5. Здатність оперувати інструментами збору, обробки інформації, аналізувати та управляти туристичною інформацією.

СК 9. Здатність доносити власні знання, висновки та аргументацію у сфері туризму та з дотичних питань до фахівців і нефахівців, зокрема до осіб, які навчаються.

Отримані знання з навчальної дисципліни стануть складовими наступних **програмних результатів** навчання за спеціальністю 242 «Туризм»:

РН 9. Розробляти та реалізовувати проекти у сфері туризму та рекреації на засадах економічної, соціальної і екологічної ефективності.

РН 14. Планувати і викладати спеціальні навчальні дисципліни у закладах вищої освіти, розробляти їх методичне забезпечення.

Житомирська політехніка	МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА» Система управління якістю відповідає ДСТУ 180 9001:2015	Ф-19.10- 05.01/242.00.1/М/ОК.7- 2022
	Екземпляр № 1	Арк 20 / 4

3. Програма навчальної дисципліни

Змістовий модуль 1. ЕКСКУРСОЛОГІЯ ЯК НАУКА

Тема 1. Екскурсологія як наука

Поняття та завдання екскурсології. Предмет дослідження екскурсології. Екскурсійний метод. Методологія та методика екскурсійної справи, Історія розвитку екскурсології.

Тема 2. Зв'язок екскурсології з іншими науками

Дидактичні принципи екскурсійного процесу: науковість, доступність, системність, переконливість. Педагогічні завдання екскурсії та педагогічна техніка екскурсовода. Психологічні особливості екскурсії. Пізнавальний, емоційний та вольовий процеси пізнання екскурсійного матеріалу. Екскурсія як інформаційний процес. Дотримання законів логіки в екскурсійній діяльності.

Тема 3. Екскурсійний метод пізнання

Методи пізнання та їх використання в екскурсійному процесі. Вимоги до екскурсійного методу. Діалектичні, формально-логічні, конкретно-історичні та часткові методи в екскурсології. Предметність та речова доказовість (наочність) екскурсійного методу. Поєднання в екскурсійному методі методів навчання та виховання. Локальний та моторний принципи екскурсійної методики. Способи та прийоми повідомлення знань в екскурсії. Комплексний характер екскурсійного методу.

Тема 4. Екскурсія як педагогічний процес

Виховний вплив екскурсовода на екскурсантів. Культурно-просвітницькі аспекти екскурсійної роботи. Виховне значення тематичних екскурсій. Особливості поєднання у екскурсії завдань навчання і виховання.

Педагогічні рівні переходу від прямого дедуктивною до ймовірного пояснення. Осмислення екскурсійної інформації. Використання екскурсоводом методів переконання, приучення, вимагання та заохочення. Виховання у екскурсантів навичок самостійного дослідження об'єктів. Дидактичне та виховне завдання екскурсовода. Конструктивний, організаторський, комунікативний та пізнавальний компоненти екскурсійної діяльності. Післяекскурсійна робота екскурсовода. Педагогічна техніка та її елементи.

Змістовий модуль 2. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ОРГАНІЗАЦІЇ ЕКСКУРСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Тема 5. Психологія екскурсійної діяльності

Екскурсія як процес пізнання. Механізми сприйняття інформації. Пізнавальні, емоційні та вольові процеси сприйняття екскурсійного матеріалу. Поєднання чуттєвого та логічного методів пізнання в процесі екскурсії. Уявлення, судження та умовиводи як складові процесу мислення екскурсантів. Асоціації в екскурсіях. Словесні, наочні та практичні методи роботи екскурсовода з екскурсантами. Правила екскурсійного спілкування.

Житомирська політехніка	МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА» Система управління якістю відповідає ДСТУ 180 9001:2015	Ф-19.10- 05.01/242.00.1/М/ОК.7- 2022
	<i>Екземпляр № 1</i>	<i>Арк 20 / 5</i>

Психоемоційний контакт між екскурсоводом та групою, методи його встановлення та підтримки. Активність екскурсантів як показник ефективності екскурсії. Зацікавленість та її прояви. Особливості сприйняття інформації. Дедуктивний та індуктивний методи пізнання в екскурсіях. Види пам'яті. Привертання, концентрація та переведення уваги. Втрата і деконцентрація уваги та способи їх подолання.

Тема 6. Логіка в екскурсії

Вимоги логіки до змісту та способу подання екскурсійного матеріалу. Логічна форма екскурсії. Закони логіки, які необхідно враховувати під час підготовки екскурсії: закон тотожності, закон протиріччя, закон виключеного третього, закон достатньої підстави. Логічні проблеми в екскурсії та можливості їх усунення. Умовивід як логічна форма отримання знань екскурсантами. Ступені умовиводу посилення, висновок, нове судження. Логічні переходи в екскурсіях. Підпорядковані, тотожні, протилежні, співвідносні та співпорядковані логічні переходи.

Тема 7. Шляхи удосконалення екскурсійної методики

Загальна та часткова екскурсійна методики. Структура методики екскурсійної роботи. Методика екскурсійного показу та методика екскурсійної розповіді. Особливості екскурсійної методики у різних видах екскурсій. Вимоги екскурсійної методики. Забезпечення безперервності екскурсії як процесу засвоєння знань. Варіанти поєднання показу та розповіді в екскурсії.

Використання пауз. Напрями підвищення якості методичної роботи в екскурсійних установах. Науково-методична література.

Тема 8. Особиста майстерність екскурсовода

Виникнення професії «екскурсовод»: вітчизняний та закордонний досвід. Вимоги до екскурсовода. Престиж професії. Особистість екскурсовода. Активна життєва позиція. Конструктивні, організаторські, комунікативні та аналітичні здібності екскурсовода. Тенденційність в роботі екскурсовода. Роль темпераменту екскурсовода у проведенні екскурсії. Авторитет та індивідуальність екскурсовода. Моральні якості. Самооцінка.

Тема 9. Професійна майстерність екскурсовода

Професійна майстерність екскурсовода. Знання та уміння. Ерудиція екскурсовода. Фактори, що впливають на екскурсійну майстерність. Інтуїція екскурсовода. Шляхи підвищення екскурсійної майстерності. Професійні вміння та навички екскурсовода. Система навчальних вправ. Домашні завдання. Мова екскурсовода. Екскурсовод як інформатор, коментатор, співрозмовник, порадник, емоційний лідер. Форми ораторського мистецтва екскурсовода. Зовнішня та внутрішня мова екскурсовода. Прихований діалог. Стиль та культура мови. Мовний етикет. Темп та ритм мови. Логічні наголоси. Невербальні засоби спілкування. Класифікація жестів, що використовуються в екскурсійному показі. Вказівні, просторові, реконструктивні, спонукальні, емоційні жести. Міміка та поза екскурсовода. Екскурсійний етикет.

Житомирська політехніка	МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА» Система управління якістю відповідає ДСТУ 180 9001:2015	Ф-19.10- 05.01/242.00.1/М/ОК.7- 2022
	Екземпляр № 1	Арк 20 / 6

Тема 10. Праксеологічний аспект екскурсійної справи

Праксеологічний аспект екскурсійної справи. Створення та впровадження спеціалізованих культурологічних екскурсійних програм. Гуманістичне спрямування екскурсійної справи. Роль екскурсій у формуванні культури міжлюдських відносин, які є багатоплановими і формуються на основі суспільних цінностей. Культурологічні екскурсійні програми та можливість глибокого філософського пізнання світу.

4. Структура (тематичний план) навчальної дисципліни

Кредитні модулі	Змістові модулі	Кількість годин			
		Всього	Лекції	Практичні	Самостійна робота
1	2	3	4	5	6
№1	Змістовий модуль 1. Екскурсологія як соціогуманітарна наука				
	Тема 1. Екскурсологія як наука	10	2	2	6
	Тема 2. Зв'язок екскурсології з іншими науками	8	—	2	6
	Тема 3. Екскурсійний метод пізнання	9	2	2	5
	Тема 4. Екскурсія як педагогічний процес	9	2	2	5
	Разом змістовий модуль 1	36	6	8	22
№2	Змістовий модуль 2. Теоретико-методологічні аспекти організації екскурсійної діяльності				
	Тема 5. Психологія екскурсійної діяльності	21	2	4	15
	Тема 6. Логіка в екскурсії	17	2	4	11
	Тема 7. Шляхи удосконалення екскурсійної методики	19	2	4	13
	Тема 8. Особиста майстерність екскурсовода	19	—	4	15
	Тема 9. Професійна майстерність екскурсовода	21	2	4	15
	Тема 10. Праксеологічний аспект екскурсійної справи	17	2	4	11
	Разом змістовий модуль 2	114	10	24	80
	ВСЬОГО	150	16	32	102

5. Теми практичних (лабораторних) занять

№	Назва теми	Кількість годин
1.	Тема 1. Екскурсологія як наука	2
2.	Тема 2. Зв'язок екскурсології з іншими науками	2
3.	Тема 3. Екскурсійний метод пізнання	2
4.	Тема 4. Екскурсія як педагогічний процес	2
5.	Тема 5. Психологія екскурсійної діяльності	4
6.	Тема 7. Шляхи удосконалення екскурсійної методики	4
7.	Тема 8. Особиста майстерність екскурсовода	4
8.	Тема 9. Професійна майстерність екскурсовода	4
9.	Тема 10. Праксеологічний аспект екскурсійної справи	4
	РАЗОМ	32

Житомирська політехніка	МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА» Система управління якістю відповідає ДСТУ 180 9001:2015	Ф-19.10- 05.01/242.00.1/М/ОК.7- 2022
	Екземпляр № 1	Арк 20 / 7

6. Завдання для самостійної роботи

Для самостійного розгляду студентам пропонується наступні питання:

1. Причини створення науки «екскурсологія».
2. Дидактичні принципи екскурсійного процесу.
3. Психологічні особливості екскурсії.
4. Вимоги до екскурсійного методу.
5. Особливості поєднання в екскурсії завдань навчання і виховання.
6. Педагогічна техніка та її елементи.
7. Правила екскурсійного спілкування.
8. Екскурсія як процес пізнання.
9. Асоціації в екскурсіях.
10. Види пам'яті.
11. Логічна форма екскурсії.
12. Логічні переходи в екскурсіях.
13. Використання пауз.
14. Варіанти поєднання показу та розповіді в екскурсії.
15. Вимоги екскурсійної методики.
16. Вимоги до екскурсовода.
17. Моральні якості.
18. Самооцінка.
19. Активна життєва позиція .
20. Інтуїція екскурсовода.
21. Мова екскурсовода та мовний етикет.
22. Невербальні засоби спілкування.
23. Міміка та поза екскурсовода.
24. Класифікація жестів, які використовуються в екскурсійному показі.
25. Роль темпераменту екскурсовода у проведенні екскурсії.
26. Ерудиція екскурсовода.

7. Індивідуальні завдання

Індивідуальне завдання передбачає підготовку студентом з курсу «Екскурсологія» власного екскурсійного продукту з оформленням відповідної документації:

1. Список літератури за темою екскурсії.
2. Картки (паспорта) об'єктів, включених у маршрут.
3. Контрольний текст екскурсії.
4. Індивідуальні тексти екскурсоводів.
5. Схема (карта) маршруту.

Житомирська політехніка	МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА» Система управління якістю відповідає ДСТУ 180 9001:2015	Ф-19.10- 05.01/242.00.1/М/ОК.7- 2022
	Екземпляр № 1	Арк 20 / 8

1. «Портфель екскурсорода».
2. Технологічна карта екскурсії.
3. Матеріали екскурсії.

З метою ефективної розробки екскурсії рекомендується дотримувати наступного алгоритму дій:

Крок 1. Визначення мети й завдань екскурсії

Приклад формулювання мети екскурсії: виховання любові й поваги до своєї малої батьківщини; естетичне виховання; розширення кругозору; одержання додаткових знань по конкретних галузях науки або окремих темах; знайомство з історією й сучасністю міста та ін.

Завдання екскурсії - досягти цілей шляхом розкриття її теми.

Крок 2. Вибір теми

Вибір теми залежить від потенційного попиту, конкретного замовлення або цілеспрямованого створення певної тематики екскурсій. Кожна екскурсія повинна мати свою чітко визначену тему. Тема є стрижнем, що поєднує окремі об'єкти й підтеми екскурсії в єдине ціле. Відбір об'єктів при створенні екскурсії учасники творчої групи ведуть, постійно звіряючи свої матеріали з темою. Однак мало відібрати об'єкт за темою, треба знайти конкретний матеріал, на якому ця тема буде розкрита з найбільшою повнотою й переконливістю. Після визначення теми обирають назву екскурсії.

Крок 3. Відбір літератури й складання бібліографії

У ході розробки екскурсії складається список книг, брошур, статей, опублікованих у газетах і журналах, що розкривають тему. Призначення списку - визначити межі майбутньої роботи з вивчення літературних джерел, надати допомогу екскурсородам у використанні необхідного фактичного й теоретичного матеріалу при підготовці тексту. Перелік літератури розмножується в декількох екземплярах для зручності в роботі групи. При великій кількості літературних джерел список може бути розділений на дві частини: «Основна література» і «Додаткова література».

Крок 4. Визначення інших джерел екскурсійного матеріалу

Крім публікацій у пресі можуть бути використані інші джерела. Автори екскурсії складають їх перелік, в який входять державні архіви, музеї, хронікально-документальні й науково-популярні кінофільми, відео матеріали, перелік електронних і інтерактивних інформаційних ресурсів, де містяться матеріали за темою екскурсії. Як джерело також можуть бути використані спогади учасників і очевидців історичних подій.

Житомирська політехніка	МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА» Система управління якістю відповідас ДСТУ 180 9001:2015	Ф-19.10- 05.01/242.00.1/М/ОК.7- 2022
	Екземпляр № 1	Арк 20 / 9

Крок 5. Відбір і вивчення екскурсійних об'єктів

Правильний відбір об'єктів, їхня кількість, послідовність показу безпосередньо впливають на якість екскурсії.

В якості екскурсійних об'єктів можуть виступати:

- пам'ятні місця, пов'язані з історичними подіями (наприклад, Поле Полтавської битви);
- будівлі й споруди, меморіальні пам'ятники, пов'язані з життям і діяльністю видатних особистостей, шедеври архітектури й містобудування, житлові й суспільні будівлі, будівлі промислових підприємств, інженерні споруди, будівлі культурного, культового призначення, фортифікаційні споруди та інші будівлі;
- природні об'єкти - ліси, гаї, парки, ріки, озера, ставки, заповідники, заказники, національні природні парки, парки пам'ятники садово-паркового мистецтва, а також окремі дерева, реліктові рослини й ін.;
- експозиції музеїв, картинних галерей, постійних і тимчасових виставок;
- пам'ятники археології - городища, древні стоянки, поселення, кургани з похованнями, земляні вали, дороги, святилища, та ін.;
- пам'ятники мистецтва - витвори образотворчого, декоративно-прикладного мистецтва, скульптура й твори інших видів мистецтва.

Правильний відбір об'єктів забезпечить зорову основу сприйняття екскурсійного матеріалу й глибоке розкриття теми. Варто так організувати цю справу, щоб одні й ті самі об'єкти не кочували з екскурсії в екскурсію. По можливості в кожній темі повинні бути «свої» об'єкти. Розмаїтість об'єктів дасть можливість забезпечити правильне чергування вражень в екскурсантів, дозволяє зберегти елемент новизни при відвідуванні різних екскурсій одного екскурсійного підприємства.

Якщо неможливо виключити той або інший об'єкт із передбачуваного маршруту через його унікальність, які показуються в ряді екскурсій (оглядовій, історичній, архітектурній), то такий об'єкт повинен бути розкритий особливо.

У практиці підготовки екскурсій вироблена певна методика оцінки екскурсійних об'єктів. Застосування цієї методики особливо важливо в тих випадках, коли творці нової екскурсії, зустрічаючись на маршруті з декількома об'єктами, подібними за змістом, можуть обирати ті з них, які найцікавіші для даної теми

Для оцінки об'єктів, які включаються в екскурсію, рекомендується використовувати наступні критерії:

- Пізнавальна цінність - життям і творчістю відомого діяча науки або культури, художня цінність пам'ятника, можливість використання в естетичному вихованні учасників екскурсії.

- Популярність об'єкта, його відомість серед широких верств населення.

Житомирська політехніка	МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА» Система управління якістю відповідає ДСТУ 180 9001:2015	Ф-19.10- 05.01/242.00.1/М/ОК.7- 2022
	<i>Екземпляр № 1</i>	<i>Арк20/10</i>

- Незвичайність (екзотичність) об'єкта. Мається на увазі особливість, неповторність об'єкта (наприклад, суцільнозварний міст Е. О. Патона через Дніпро в Києві). Незвичайність об'єкта може бути також пов'язана з якоюсь історичною подією, що відбулося в даній будівлі, на певному місці, або з легендою.

- Зовнішня виразність об'єкта, тобто його взаємодія із навколишнім середовищем - будівлями, спорудами, природою. Перевага віддається тому об'єкту, який найкраще вписується в місцевість, гармоніює з іншими об'єктами, з ландшафтом.

- Збереженість об'єкта. Робиться оцінка стану об'єкта в конкретний момент, і відповідно визначається можливість його показу екскурсантам.

- Місцезнаходження об'єкта. При відборі об'єктів повинні враховуватися відстань до пам'ятника, зручність під'їзду до нього, придатність дороги для автотранспорту, можливість підвозу до об'єкта екскурсантів, природна обстановка, що оточує даний об'єкт, наявність місця, придатного для розташування групи з метою спостереження.

- Тимчасове обмеження показу об'єкта (за часом доби, по днях, місяцях і сезонах) - це коли відвідування й огляд об'єкта неможливі через погану видимість, сезонність, графік роботи.

Екскурсія не повинна бути перевантажена великою кількістю об'єктів, тому що це збільшує її тривалість і викликає стомлюваність екскурсантів, а увага й інтерес при цьому слабшають. Оптимальна тривалість міської екскурсії становить 2-4 академічних години при цьому екскурсанти з інтересом сприймають не більше 15-20 екскурсійних об'єктів.

В екскурсію можуть входити об'єкти як однієї групи (наприклад, пам'ятники архітектури) так і декількох груп (пам'ятні місця, історичні пам'ятники, житлові будівлі, природні об'єкти). Набір об'єктів залежить від теми екскурсії, її змісту, складу екскурсійної групи. Неправильно, наприклад, коли вся оглядова екскурсія побудована винятково на показі скульптурних пам'ятників і монументів. Варто уникати одноманітності побудови зорового ряду. Зорові враження екскурсантів будуть неповними, якщо в маршрут поряд з пам'ятниками й монументами не буде введений показ окремих об'єктів природи, визначних місць та ін.

Всі об'єкти, залежно від своєї ролі в екскурсії, розподіляються на основні й додаткові. Основні об'єкти піддаються більш глибокому аналізу, на них розкриваються підтеми екскурсії. Показ додаткових об'єктів, як правило, здійснюється при переїздах (переходах) екскурсійної групи.

Відбір об'єктів закінчується складанням картки на кожний з них. Картка виготовляється на твердому картоні у вигляді наступної таблиці.

Житомирська політехніка	МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА» Система управління якістю відповідає ДСТУ 180 9001:2015	Ф-19.10- 05.01/242.00.1/М/ОК.7- 2022
	Екземпляр № 1	Арк20/11

КАРТКА ОБ'ЄКТА № _____

1) найменування об'єкта (первісне й сучасне), а також назва, під якою пам'ятник відомий серед місцевих жителів	
2) історична подія, з якою пов'язаний об'єкт, дата події	
3) місцезнаходження об'єкта, його поштова адреса, під'їзд і підхід до нього	
4) опис об'єкта (автор, дата спорудження, з яких матеріалів виготовлений, текст меморіального напису, особливості);	
5) джерело відомостей про пам'ятник (література, де описаний об'єкт і події, пов'язані з ним, архівні дані, усні перекази);	
6) Збереженість об'єкта (стан об'єкта й прилеглої території, дата останнього ремонту, реставрації);	
7) в яких екскурсіях пам'ятник використовується;	
9) дата складання картки, прізвище й посада укладача;	
10) додаткові дані (при необхідності)	

До картки обов'язково прикріплюються фотографії об'єкта в його нинішньому й колишньому видах.

Крок 6. Складання маршруту екскурсії

Маршрут екскурсії являє собою найбільш зручний шлях проходження екскурсійної групи, що сприяє розкриттю теми. Одне із завдань маршруту - сприяти найбільш повному розкриттю теми.

Розробка маршруту - складна багатоступінчаста процедура, що вимагає досить високої кваліфікації і є одним з основних елементів технології створення нової екскурсії. При розробці автобусного маршруту слід керуватися «Правилами дорожнього руху», «Правилами перевезення пасажирів» та ін.

Основні вимоги, які повинні бути враховані укладачами маршруту - організація показу об'єктів у логічній послідовності й забезпечення зорової основи для розкриття теми.

У практиці екскурсійних установ існують три варіанти побудови маршрутів:

- хронологічний (наприклад, екскурсії, присвячені життю й діяльності видатних людей);
- тематичний (екскурсії, пов'язані з розкриттям певної теми в житті міста, наприклад, «Храми Житомира»);

•

Житомирська політехніка	МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА» Система управління якістю відповідас ДСТУ 180 9001:2015	Ф-19.10- 05.01/242.00.1/М/ОК.7- 2020
	Екземпляр № 1	Арк 20 /12

- тематико-хронологічний (Всі оглядові міські екскурсії).

Вимоги до екскурсійного маршруту

1. Показ об'єктів варто проводити, не допускаючи непотрібних повторних проїздів по одній і тій самій ділянці маршруту (вулиці, площі, мосту, шосе), тобто так званих «петель»;

2. Наявність доступності об'єкта (площадки для його огляду й упоряджених зупинок, у тому числі санітарних, і місць паркування транспортних засобів);

3. Переїзд або перехід між об'єктами не повинен займати більше 10-15 хвилин, щоб не було занадто тривалих пауз у показі й розповіді;

Рекомендується до моменту проведення екскурсії мати кілька варіантів руху групи. Необхідність зміни маршруту в ряді випадків викликається транспортними «пробками», ремонтними роботами на міських магістралях. Все це повинне бути враховане при створенні різних варіантів маршруту.

Розробка автобусного маршруту завершується узгодженням і затвердженням паспорта й схеми маршруту, розрахунку кілометражу й часу використання автотранспорту.

Крок 7. Об'їзд (обхід) маршруту

Об'їзд (обхід) маршруту є одним з важливих етапів розробки нової екскурсії. При організації об'їзду (обходу) маршруту вирішуються наступні завдання:

1) ознайомитися із плануванням траси, вулицями, площами, по яких прокладений маршрут;

2) уточнити місце, де розташовані об'єкти, а також місце передбачуваної зупинки екскурсійного автобуса або пішохідної групи;

3) освоїти під'їзд на автобусі до об'єктів або місць стоянок;

4) провести хронометраж часу, необхідного для показу об'єктів, їхньої словесної характеристики й пересування автобуса (пішохідної групи), а також уточнити тривалість екскурсії в цілому;

5) перевірити доцільність використання намічених об'єктів показу;

6) вибрати кращі точки для показу об'єктів і варіанти розташування екскурсійної групи;

7) вибрати методику ознайомлення з об'єктом;

8) з метою безпеки пересування туристів по маршруту виявити потенційно небезпечні місця й вжити заходів.

Крок 8. Підготовка контрольного тексту екскурсії

Текст екскурсії являє собою матеріал, необхідний для повного розкриття всіх підтем, що входять в екскурсію. Текст покликаний забезпечити тематичну спрямованість розповіді екскурсовода на факти й події, яким присвячена екскурсія, в ньому дається об'єктивна оцінка показуваних об'єктів.

Вимоги до тексту: стислість, чіткість формулювань, необхідна кількість фактичного матеріалу, наявність інформації з теми, повне розкриття теми,

Житомирська політехніка	МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА» Система управління якістю відповідає ДСТУ 180 9001:2015	Ф-19.10- 05.01/242.00.1/М/ОК.7- 2022
	Екземпляр № 1	Арк20/13

літературна мова.

Види текстів: контрольний і індивідуальний.

Контрольний текст - ретельно підбраний і вивірений по джерелах матеріал, який є основою для всіх екскурсій за даною темою. У більшості випадків містить

хронологічний виклад матеріалу й не відбиває структури екскурсії, не будується в маршрутній послідовності з розподілом матеріалу, що викладається, по зупинках, де відбувається аналіз екскурсійних об'єктів.

Контрольний текст екскурсії складається творчою групою. Використовуючи положення й висновки, які містяться в контрольному тексті, екскурсовод будує свій індивідуальний текст.

Крім матеріалів для розповіді екскурсовода в контрольний текст включають матеріали, які повинні скласти зміст вступного слова й висновку екскурсії, а також логічних переходів. Він повинен бути зручний для користування. Цитати, цифри й приклади супроводжуються посиланнями на джерела.

Крок 9. Комплектування «портфеля екскурсовода»

«Портфель екскурсовода» - умовне найменування комплекту наочних матеріалів, використовуваних у ході проведення екскурсії. Ці матеріали звичайно містяться в папці або невеликому портфелі.

Завдання «портфеля екскурсовода»:

- відновити відсутні ланки при показі (об'єкт не зберігся до наших днів, дати уявлення про первісний вид об'єкта, показати перспективу в майбутньому).
- дати зорове уявлення про об'єкт (рослини, мінерали, механізми шляхом показу справжніх зразків, їхніх фотографій, макетів).

У «портфель екскурсовода» включаються фотографії, географічні карти, схеми, креслення, малюнки, зразки продукції, копії справжніх документів, рукописів, літературних творів, макети, муляжі й ін.

Наочні експонати «портфеля екскурсовода» повинні бути зручні для використання. До кожного експоната, включеного в «портфель», прикладається картка з поясненнями або довідковим матеріалом. Іноді пояснення приклеюються зі зворотної сторони експоната.

Крок 10. Визначення методичних прийомів проведення екскурсії

Успіх проведення екскурсії перебуває в прямої залежності від використаних у ній методичних прийомів показу й розповіді. Вибір того або іншого методичного прийому диктується завданнями, поставленими перед екскурсією, інформаційною насиченістю конкретного об'єкта.

Робота творчої групи на цьому етапі складається з декількох частин:

- а) відбору найбільш ефективних методичних прийомів для висвітлення

Житомирська політехніка	МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА» Система управління якістю відповідає ДСТУ 180 9001:2015	Ф-19.10- 05.01/242.00.1/М/ОК.7- 2022
	Екземпляр № 1	Арк 20 /14

підтем, методичних прийомів, які рекомендуються залежно від екскурсійної аудиторії (дорослі, діти), часу проведення екскурсії (зима, літо, день, вечір), особливостей показу;

б) визначення прийомів збереження уваги екскурсантів і активізації процесу сприйняття екскурсійного матеріалу;

в) вироблення рекомендацій з використання виразних засобів у мові

г) екскурсовода;

Крок 11. Визначення техніки ведення екскурсії

Техніка ведення екскурсії поєднує всі організаційні питання екскурсійного процесу.

В основному формулюються вказівки щодо:

- місць зупинок транспорту й виходам для огляду об'єктів;
- пересування між об'єктами, його швидкості;
- демонстрації матеріалів «портфеля екскурсовода»;
- використання пауз;
- дотримання часу, відведеного на висвітлення підтем;
- організацію відповідей на питання екскурсантів;
- про порядок дотримання елементів ритуалу
- місця екскурсовода при показі об'єктів і при пересуванні групи.

Крок 12. Складання методичної розробки

Методична розробка - документ, що визначає, як провести дану екскурсію, як краще організувати показ пам'ятників, яку методику й техніку ведення варто застосувати, щоб екскурсія пройшла ефективно. Вона дисциплінує екскурсовода й повинна: підказати екскурсоводові шляхи для розкриття теми; озброїти його найбільш ефективними методичними прийомами показу й розповіді; містити чіткі рекомендації з питань організації екскурсії; враховувати інтереси певної групи екскурсантів (Методична розробка складається на кожен тему екскурсії, в тому числі й при диференційованому підході до підготовки й проведення екскурсії. У варіантах методичної розробки знаходять висвітлення вікові, професійні й інші інтереси екскурсантів, особливості методики їх проведення); з'єднувати показ і розповідь у єдине ціле.

Методична розробка оформлюється таким чином:

На титульному аркуші розташовують дані: найменування екскурсійної установи, назва теми екскурсії, вид екскурсії, довжина маршруту, тривалість в академічних годинах, прізвища й посади укладачів, дата затвердження екскурсії керівником екскурсійної установи (печатка і підпис);

На наступній сторінці викладають мету й завдання екскурсії, схему маршруту із вказівкою об'єктів і зупинок під час екскурсії. Список підтем.

Житомирська політехніка	МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА» Система управління якістю відповідає ДСТУ 180 9001:2015	Ф-19.10- 05.01/242.00.1/М/ОК.7- 2022
	Екземпляр № 1	Арк 20 /14

Текст вступу, основної частини і висновків.

Технологічна карта.

Матеріали «портфеля екскурсовода», які супроводжуються списком із порядковими номерами і назвами експонатів.

Картки об'єктів.

Список використаних джерел.

Ефективність методичної розробки залежить від правильного, точного та змістовного заповнення всіх граф технологічної карти екскурсії. Розмір технологічної карти - 6-12 сторінок машинописного тексту (обсяг документа залежить від кількості екскурсійних об'єктів, числа підтем, тривалості екскурсії за часом і довжиною маршруту).

Крок 13. Складання індивідуального тексту

Основою розповіді екскурсовода є індивідуальний текст. Такий текст необхідно скласти самостійно, спираючись на контрольний текст.

За своїм змістом обидва тексти (контрольний і індивідуальний) збігаються. А це означає, що при наявності правильно складеного контрольного тексту у всіх екскурсоводів, які освоїли дану тему, екскурсії бувають «стандартні». Вони однакові за своїм змістом, збігаються в оцінках історичних подій і фактів, у висновках, які роблять по окремих підтемах і по темі в цілому. Природно, що всі екскурсоводи, перебуваючи біля одного об'єкта, будуть говорити те саме. Проводячи аналіз того самого зорового об'єкта, екскурсоводи показують і розповідають те саме. У цьому сенс контрольного тексту як еталона.

Основна відмінність індивідуального тексту від контрольного полягає в тому, що він відбиває структуру екскурсії й побудований у повній відповідності з методичною розробкою екскурсії. Матеріал розміщується в тій послідовності, в якій показуються об'єкти, і має чіткий розподіл на частини. Кожна з них присвячується окремій підтемі. Складений відповідно до цих вимог індивідуальний текст являє собою готову для «використання» розповідь. Індивідуальний текст містить повний виклад того, що варто розповісти на екскурсії. Не допускається також згадування фактів без їхнього датування, посилань на джерела. У той же час текст цього виду відбиває особливості мови «виконавця», відрізняється ступенем емоційності, використанням різних прийомів показу й розповіді, те саме положення може бути розкрито на різних прикладах.

Прагнення до жвавості подачі матеріалу на екскурсії не повинне вести до спроб розважати екскурсантів. При вирішенні питання про сполучення на екскурсії елементів пізнавальних і розважальних справа повинна бути вирішена за формулою: максимум пізнавального мінімум розважального.

В екскурсіях можуть бути використані тільки легенди.

Житомирська політехніка	МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА» Система управління якістю відповідає ДСТУ 180 9001:2015	Ф-19.10- 05.01/242.00.1/М/ОК.7- 2022
	Екземпляр № 1	Арк 20 /15

Текст слід писати від першої особи, й виражаючи свою індивідуальність.

Крок 14. Прийом (здача) екскурсії

При позитивній оцінці контрольного тексту й методичної розробки екскурсії, а також при наявності укомплектованого «портфеля екскурсвода» і карти-схеми маршруту призначається дата прийому (здачі) нової екскурсії. Здача екскурсії поручається керівникові творчої групи. У разі його відсутності через хворобу або з інших поважних причин екскурсію здає один із членів творчої групи. У прийомі (здачі) екскурсії беруть участь керівники екскурсійної установи, методичні працівники, члени творчої групи й методичної секції, де готувалася екскурсія, а також керівники інших секцій.

Прийом (здача) екскурсії має діловий характер, проводиться у формі творчої дискусії, обміну думками, виявлення недоліків. Учасники прийому екскурсії повинні бути попередньо ознайомлені з усіма необхідними документами екскурсії.

Прийом також може проходити у вигляді проведення пробної екскурсії.

Етап 15. Затвердження екскурсії.

8. Методи навчання

При вивченні дисципліни використовують наступні методи:

- а) які забезпечують опанування навчального предмета (слухання лекцій);
- б) які стимулюють та мотивують навчально-наукову діяльність (практичні заняття у формі навчальних дискусій, проблемних ситуацій, професійно-орієнтованих ділових ігор, творчі завдання, пошуку і дослідження, виконання індивідуального завдання та розрахунково-графічної роботи, тощо);
- в) методи контролю і самоконтролю у навчальній діяльності (поточне опитування, написання модульних контрольних робіт, екзамен у формі тестових завдань, питання для самоконтролю, у т. ч. через комп'ютерні освітні системи).

Серед інтерактивних методів, форм і прийомів, що найчастіше використовуються в навчальній роботі, слід назвати такі: аудіовізуальний метод навчання; брейнстормінг («мозковий штурм»); «дерево рішень»; дискусія із запрошенням фахівців; ділова (рольова) гра (студенти перебувають у ролі законодавця, експерта, клієнта (туриста), менеджера туроператора); коментування, оцінка (або самооцінка) дій учасників; метод аналізу і діагностики ситуації; метод інтерв'ю (інтерв'ювання); метод проєктів; публічний виступ; робота в малих групах та ін.

9. Методи контролю

В процесі вивчення дисципліни використовуються наступні методи оцінювання навчальної роботи студента:

- поточне тестування та опитування;

Житомирська політехніка	МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА» Система управління якістю відповідає ДСТУ 180 9001:2015	Ф-19.10- 05.01/242.00.1/М/ОК.7- 2022
	Екземпляр № 1	Арк 20 /15

- усне опитування;
- підсумкове тестування з кожного змістового модуля (модульна контрольна робота);
- оцінювання виконання індивідуальних завдань та самостійної роботи;
- підсумковий екзамен.

Успішність студентів оцінюється за 100 бальною шкалою, завершується вивчення дисципліни формою контролю «екзамен».

Оцінювання здійснюється таким чином:

1. Поточний контроль здійснюється під час проведення практичних занять, участі у дискусіях та ділових іграх і має на меті перевірку рівня підготовленості студента до виконання конкретної роботи. Поточний контроль реалізується у формі опитування, захисту результатів практичних робіт, виступів на практичних заняттях, експрес-контролю знань тощо, перевірки результатів виконання індивідуальних навчально-дослідницьких завдань, контролю засвоєння навчального матеріалу, запланованого на самостійне опрацювання студентом тощо. Результати поточного контролю оцінюються в межах від 0 до 60 балів (аудиторна робота — від 0 до 20 балів, самостійна робота - від 0 до 20 балів, індивідуальна робота - від 0 до 20 балів).

3. Проміжний контроль знань здійснюється під час виконання модульна контрольних робіт, які оцінюються в балах від 0 до 40.

4. Підсумкова семестрова оцінка визначається як сума поточного контролю та оцінки за модульну контрольну роботу у балах з подальшим переведенням у 4-бальну вітчизняну та шкалу ЕСТ8. Екзамен виставляється за умови, якщо студент виконав усі види навчальної роботи, визначені робочою навчальною програмою дисципліни, та отримав позитивні підсумкові оцінки за кожен із змістових модулів, набравши при цьому не менше 60 балів у сумі.

Поточне оцінювання						Модульні контрольні роботи
Змістовний модуль 1			Змістовний модуль 2			
Аудиторна робота	Індивідуальна робота	Самостійна робота	Аудиторна робота	Індивідуальна робота	Самостійна робота	20 + 20
10	10	10	10	10	10	

До відомості обліку поточної підсумкової успішності заносять сумарні результати в балах поточного контролю.

Студент має можливість підсумкового контролю у формі екзамену, який передбачає проходження тестування за повною програмою курсу. Максимальна кількість балів під час тестування - 100.

Оцінка за національною шкалою (4-х бальною) виставляється у відомість обліку поточної і підсумкової успішності поряд із загальною підсумковою

Житомирська політехніка	МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА» Система управління якістю відповідає ДСТУ 180 9001:2015	Ф-19.10- 05.01/242.00.1/М/ОК.7- 2022
	Екземпляр № 1	Арк20/16

оцінкою за 100-бальною шкалою.

Шкала оцінювання

За шкалою	Екзамен	Залік	Бали
А	Відмінно	Зараховано	90-100
В	Добре	Зараховано	82-89
С			74-81
□	Задовільно	Зараховано	64-73
Е			60-63
ГХ	Незадовільно	Не зараховано	35-59
Г		Не зараховано	0-34

11. Рекомендована література

Основна література

1. Бабарицька В., Короткова А., Малиновська О. Екскурсознавство і музеєзнавство : навч. посіб. Київ : Альтерпрес, 2007. 464 с.
2. Банах В. Експозиційна робота музеїв : навч. посіб. Львів : Логос, 2018. 175 с.
3. Галасюк С. С. Організація туристичних подорожей та екскурсійної діяльності : навч. посіб. для студентів ВНЗ. 2-е вид., допов. і доопр. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2016. 247 с.
4. Галасюк С. С., Нездоймінов С. Г. Організація туристичних подорожей та екскурсійної діяльності : навч. посіб. Херсон : «Олді+», 2019. 248 с.
5. Галасюк С. С. Стандартизація, сертифікація туристичних послуг та ліцензування туристичної діяльності : навч. посіб. Одеса : Астропринт, 2011. 208 с.
6. Грицай Н. Б. Методика підготовки та проведення екскурсій з біології : навч.-метод. посіб. Рівне : О. Зень, 2016. 231 с.
7. Дмитрук О. Ю. Екологічний туризм : сучасні концепції менеджменту і маркетингу : навч. посіб. Київ : Альтерпрес, 2004. 192 с.
8. Кіптенко В. К., Малиновська О. Ю. Організація екскурсійних послуг : підручник. Херсон : «Олді+», 2018. 518 с.
9. Король О. Д. Організація екскурсійних послуг у туризмі : навч.-метод. посібник. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2016. 144 с.
10. Король О. Д. Організація екскурсійного обслуговування в туризмі : навч. посіб. Сучава : Сучавський університет, 2015. 110 с.
11. Кравцов С. С., Дрокіна Н. І. Менеджмент турбюро та організаторів подорожей : навч. посіб. Донецьк : ДІТБ, 2012. 236 с.
12. Лавріненко Л. І. Екскурсії в природу в початковій школі : навч.-метод. посіб. Чернігів : SCRIPTORIUM, 2021. 151 с.
13. Любіцева О. О. Методика розробки турів : навч. посіб. 2-е вид., перероб. і

доп. Київ : Альтерпрес, 2008. 300 с.

14. Нездоймінов С. Г. Екскурсологія : навч.-метод. посіб. Одеса : Астропринт, 2011. 216 с.

15. Нездоймінов С. Г. Організація екскурсійних послуг : навч.-метод. посіб. Одеса : Астропринт, 2011. 216 с.

16. Опря Б. О. Організація екскурсійних послуг : навч.-метод. посіб. Кам'янець-Подільський : Медобори-2006, 2013. 95 с.

17. Покоłodна М. М. Екскурсологія : підручник. Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2017. 180 с.

18. Покоłodна М. М. Організація екскурсійної діяльності : підручник. Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2017. 180 с.

19. Товстоляк Н. М. Організація музейної та екскурсійної роботи в загальноосвітніх закладах I – III ступенів : навч. посіб. Кривий Ріг : Роман Козлов, 2016. 187 с.

20. Торяник В. М., Хрідочкін А. В., Джинджоян В. В. Екскурсологія : підручник. Дніпро : ДГУ, 2022. 370 с.

Допоміжна література

1. Закон України «Про внесення змін до закону України «Про туризм», від 18 листопада 2003 року, № 1282- IV.

2. Бабарицька В., Короткова А., Малиновська О. Екскурсознавство і музеєзнавство : Навчальний посібник. - 2-ге вид. - К.: Альтепрес, 2012. - 444 с.

3. Мезенцева Г.Г. Музеєзнавство / Г.Г. Мезенцева. - К., 1980. - 134 с.

4. Організація екскурсійної діяльності. Опорний конспект лекцій. Укладач О.О. Каролоп. - К.: Видавничий центр КНТЕУ. - 2002. - 45 с.

5. Чагайда І. М., Грибакова С. В. Екскурсознавство. Навчальний посібник. - К.: "Кондор", 2004. - 204 с.